

Gyermekek egymás elleni agressziója az iskolában¹

■ KUTATÁSI BESZÁMOLÓ

A gyerekek véleményei alapján a bántalmazás leggyakoribb helyszíne az osztályterem, amikor a tanár nincs jelen. Ugyanakkor a tanárok tapasztalatai szerint leggyakrabban az iskolaudvaron van jelen az agresszív viselkedés. A szülők szerint a leginkább veszélyes helyek az osztályterem (tanár jelenléte nélkül), az iskola folyosója és az iskolaudvar. A legveszélyesebb időpontok – mindhárom csoport szerint – az órák közötti és az órák előtti időszakok. A bántalmazottak többségét a velük azonos korúak bántják.

■ A GYERMEKEK EGYMÁS ELLENI AGRESSZIÓJÁNAK KUTATÁSUNKBAN HASZNÁLT MEGHATÁROZÁSA

Kutatásunk témája az iskolai bántalmazás, a gyermekek egymás elleni agressziója. Gyermekek közötti iskolai bántalmazásnak vagy idegen kifejezéssel „bullying”-nak (egyres szerzőknél „mobbing”)² nevezzük azt, ha valaki hosszan és ismétlődően bántalmaz egy vagy több személyt, szándékosan sérelmet, kellemetlenséget okoz neki. A bántalmazó és az áldozat között az erőviszonyok egyenlőtlenek (Várnai-Fliegeauf, 2005). Ezeknek a szavaknak a magyar nyelvben sincsen egyértelmű megfelelőjük. A probléma legismertebb kutatója, Dan Olweus meghatározása szerint *bullying* kifejezést lehet használni minden olyan bántalmazó és az áldozat közötti egyenlőtlen erőviszony esetén, ahol ismétlődően előfordul, szándékosan kellemetlen vagy kárt okozó agresszív cselekedet nyilvánul meg (Olweus, 2003; Pepler-Craig, 1995). A gyermekek egymás elleni agresszióját, továbbá a bántalmazás-áldozattá válás, illetve a *bullying* kifejezéseket tanulmányunkban szinonimaként használjuk, az előbb definiált jelenséget értve rajta.³

Szükségesnek tartjuk azoknak a *bullying* jelenségeknek a gyakorlati szempontból való körülírását, melyekre kutatásunk kiemelt figyelmet fordít. Ezek a jelenségek:

- a gyermek egymás elleni fizikai agressziója (pl.: ütés, lökés, furakodás, pofon, rúgás, leköpés vagy megverés);
- a gyermekek egymás elleni verbális agressziója (pl.: csúfolás, sértő hangnem, sértegetés, megalázás vagy fenyegetés);

¹ TkOKA I/33. kutatás, Budapest, 2007. Köszönetet mondunk Herczog Máriának, Kapitány Ágnesnek, Szekszárdi Juliának, Hámoriné Hársh Ildikónak és Németh Zsoltinak, hogy támogatásukkal, tanácsukkal segítették kutatócsoportunkat, illetve mindazoknak a kollégáknak, akik munkájukkal lehetővé tették a felmérés megvalósítását. Köszönjük továbbá Schlemmer Éva, illetve Wágnerné Tomcsik Gabriella lelkiismeretes munkáját, akik a kutatás egyes szakaszaiban nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget.

² A *bullying* és *mobbing* két különböző fogalom, az egyik fizikai bántalmazást is magában foglaló, az utóbbi „csak” kirekesztést, megalázást, zrikálást, üldözést jelent, és felnőttek között, munkahelyen is sajnálatosan ismert és kutatott jelenség. (A szerk.)

³ Az Olweus-féle meghatározáshoz képest bántalmazásként kezeljük a referencia-időszakban csupán egyszer előfordult agressziót is. Ennek az az oka, hogy kutatócsoportunk a bántalmazásnak lehetőleg minél teljesebb megjelenési formáit, spektrumát kívánta feltárni.

- a más tulajdonának megrongálása, ellopása;
- a szociális agresszió, mely a célszemély közösségben betöltött helyzetének rosszabbá tételére irányul (pl.: a csoportból vagy tevékenységből történő kizárás, másoktól történő kiközösítés);
- az elektronikus eszközökkel véghezvitt bántalmazás (pl.: fenyegető vagy sértő e-mailek, sms-ek vagy képüzenetek küldése);
- az etnikai, származási alapú megkülönböztetés (pl.: mással történő rosszul bánás más kulturális, faji vagy etnikai háttere vagy bőrszíne miatt, faji vagy etnikai csúfolódás);
- a szexuális bántalmazás szóbeli és fizikai formája (pl.: nyers és durva megjegyzések vagy híresztelés más emberek szexuális magatartásáról, valakit „buzi, leszbikus” vagy hasonló trágár szavakkal illetni, valamint érintés, csípés, vagy szexuális tapogatás);
- a vallási alapú megkülönböztetés (pl.: vallás miatt másképpen történő viselkedés, illetve más vallásának lenézése és ennek kommentálása).

A nemzetközi szakirodalom számos aspektusból vizsgálja a problémát. A külföldön használt definíciók sokaságát, illetve az ezek alapján született valamennyi *bullying*-kategóriát jelenlegi kutatásunkban nem tudtuk teljes körűen alkalmazni, ezért arra törekedtünk, hogy az érintettekkel és magyar szakemberekkel készített interjúk⁴ alapján olyan szempontok szerint vizsgáljuk a kérdést, amelyek a hazai helyzetnek megfelelően értelmezhetőek és használhatók.

■ A KUTATÁS (ADATFELVÉTEL) FŐ CÉLJAI

A) Képet kapni a budapesti általános iskolák 7-8. évfolyamos diákjainak körében az egymás elleni agresszió mértékéről és típusairól.

⁴ A kérdőív kialakítását gyermekekkel, szülőkkel és pedagógusokkal felvett interjúk előzték meg. Megkerestük a téma szakértőit is. Céljaink és az interjúk tapasztalatai alapján alakítottuk ki hipotéziseinket és csiszoltuk mérési módszereinket.

B) A tanulók-szülők-tanárok tudatosságának szintjét és a gyerekek attitűdjét mérni a *bullying* jellegű szituációkkal kapcsolatban.

C) A jelenség hátterének, okainak felderítése.

D) Prevenációs lehetőségek hatékonyságának vizsgálata.

A fenti célok közül az agresszió mértékének vizsgálatát azért tartottuk fontosnak, hogy egyrészt legyenek alapvető adataink a vizsgált célcsoportról másrészt, hogy a későbbiekben külföldi kutatások eredményeivel össze lehessen hasonlítani a kapott eredményeket, lehetővé téve, hogy hazánk is megjelenhessen a témával foglalkozók nemzetközi színterén. Az előzetes interjúk alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az iskolai agresszióval kapcsolatos társadalmi tudatosság valószínűleg alacsony, ezért tudni szeretnénk volna, hogy az érintettek mennyire érzékenyek a problémára, mennyire tartják fontosnak annak kezelését, az agresszióról való kommunikációt.⁵ Ezen túlmenően vizsgálni kívántuk a családi hátteret, a pedagógusok felelősségét, a gyerekek közösségi helyzetét, intézményi feltételeket, mint a jelenség hátterében esetlegesen meghúzódó okokat. A bántalmazás számos oka közül azért ezekre helyeztük a hangsúlyt, mert az előzetes interjúk alapján feltételezhetően Magyarországon kiemelt szerepet játszanak az agresszió kialakulásában.⁶ Projektünk egyik célkitűzése, hogy olyan javaslatokat, módszereket vagy technikákat találjunk, amelyek segítségével a bántalmazás csökkenthető az iskolákban, ezért szükségesnek tartottuk megkérdezni a célcsoportot, hogy mi a véleménye a prevenációs lehetőségekről, eszközökről.⁷

MÓDSZERTAN

Mintavétel

A rövid határidő betartása és az egyszerű adatfelvétel érdekében önkítöltős kérdőívet készítettünk. A kérdőíveket osztályfőnöki óra keretében, az előzetesen felkészített kérdezőbiztosok vezetésével csoportosan töltötték ki a diákok. Így a kérdezőbiztosal történő személyes adatfelvétel és az önkítöltős kérdőív közötti olyan átmenetet sikerült képeznünk, amely egyesítette a két módszer előnyeit. A csoportos kitöltéssel el tudtuk érni, hogy minden szülői engedéllyel rendelkező diák véleményét megismerhessük.

Az egyszerű és hatékony adatfelvétel érdekében egy-egy osz-

tályt tekintettünk mintavételi egységnek. A kiválasztott osztályokhoz két lépcsőben jutottunk el. Az első lépcsőben a felkérésre eljárt iskolákat választottuk ki. Az elérhető legfrissebb kimutató a budapesti iskolákról az elmúlt tanévből való. Ez 430 budapesti iskola elérhetőségét és létszámadatait tartalmazta. A kapott listából kivettük a felnőttképzésben résztvevő intézményeket (4), valamint a gyógypedagógiai iskolákat (30).

A vizsgált alapsokaságot a budapesti, 2006-2007-es tanévben 7. és 8. osztályba járó diákok képezték. Ezért a mintavételhez a 2005-2006-os tanév adataiból azt használtuk föl, hogy a különböző iskolák hány hatodikos és hetedikos osztályt indítottak, és ezekbe az évfolyamokba hány diák járt. Az iskolánkénti létszámmértékek összegeként megkaptuk, hogy Budapesten összesen hány diák jár a vizsgálni kívánt két évfolyamba. A megmaradt 396 iskolából a diákok számával arányos valószínűséggel választottunk ki 205-öt. (Ha két iskola közül az egyikbe kétszer annyi hetedikos és nyolcadikos jár, mint egy másik iskolába, akkor a nagyobbik iskolának kétszer akkora esélye volt a mintába kerülésre, mint a kisebbiknek.)

A második lépcsőben a 205 kiválasztott iskolához véletlenszerűen választottunk egy-egy tavalyi hatodikos és hetedikos osztályt. Mivel a pontos osztálylétszámokat nem ismertük, így egyenletes eloszlású véletlen alapján választottuk az osztályokat. (A kiválasztott iskolák közül 24-ben tavaly nem volt hatodikos osztály, 9-ben pedig hetedikos.) Ezeket az iskolákat (pontosabban a kiszemelt osztályokat) kerestük föl a kiválasztás sorrendjében, amíg a kívánt mintanagyság elő nem állt. Ezzel a módszerrel a budapesti hetedikos és nyolcadikos diákok reprezentatív mintáját kaptuk.

Referencia-időszak

A mérés során célunk volt, hogy az iskolai bántalmazás gyakoriságáról képet kapjunk. Ezek időbeli eloszlásának meghatározásához szükség volt referencia-időszak megjelölésére. A kérdés 2006 december második felében, illetve 2007-ben a téli szünet után, közvetlenül, január legelején zajlott. Amikor a kérdéses esemény gyakoriságát kérdeztük, az elmúlt 4 hónapra kívántunk rákérdezni. A próbakérdés során világossá vált, hogy a négy hónap helyett könnyebben érthető, a gyermekek számára is jól körülhatárolható, ha az *iskolakezdés óta eltelt időszakról* beszélünk. A referencia-időszak tehát 2006 szeptembere és decembere között eltelt idő.

Bevezető kérdések, alap eloszlások

A tanulói kérdőív bevezető kérdésekkel kezdődik. Egyrészt a diákokat a kérdőívkitöltés stílusára kívánják ráhangolni, másrészt a nemzetközi kutatások tapasztalata szerint a *nem* és a *diákok közösségbe ágyazottsága* fontos differenciáló tényező a gyermekek egymás elleni agressziójának áldozatává válásában.⁸

⁸ Különbőség van a fiúk és lányok jellemző *bullying*-szokásai között, míg a fiúknál a közvetlen (direkt) agresszió jellemző, a lányok esetében a közvetett (indirekt) fordul elő gyakrabban (Ekblad és Olweus, 1986; Maccoby és Jacklin, 1974, 1980.) In. Csilléry-Lebedy-Babos (szerk.): A nemzetközi szakirodalom áttekintése a gyermekek egymás elleni agressziójának témájában. Kéziratban. 25. oldal.

⁵ A társadalmi tudatosság alacsony színvonalra több európai országban is problémát jelent(ett), mivel a prevenációs programok általában tartalmazzák a tudatosság növelésének igényét. Olweus 1989-es vizsgálata után az egyik cél kifejezetten a kutatásban érintettek tudatosításának növelése volt (Olweus, 1989.). A Torontói Oktatási Bizottság által a Ziegler és Rosenstein-Manner-féle kutatást követően kiadott tájékoztató célja, hogy emeljék a tudatosságot a témában (Ziegler and Rosenstein-Manner, 1991.).

⁶ Hipotézisünket más szerzők is alátámasztják, például: Vajda Zsuzsanna a *Mi van a gyerekek és a fiatalok agresszivitásának a hátterében?* című munkájában (Vajda, 1999). Bowers, Smith és Binney szintén összefüggést mutatott ki a bántalmazás és a szülői háttér között (Bowers, Smith és Binney, 1992; 1994). Szekszárdi Júlia szerint az agresszió kialakulásában az otthoni körülmények, a személyiségjellemzők csak lehetőségek, végső soron az iskola konkrét közegétől, ebben az esetben a pedagógusoktól és az osztálytársaktól függ, hogy egyáltalán bántalmazóvá válik-e valaki. (Szekszárdi, 1987.).

⁷ A megelőzéssel kapcsolatos adatok elemzésére a megoldási javaslatokról szóló tanulmányunkban kerül sor.

A kérdezett neme az elemzés során gyakori független változóként jelenik meg, ezért itt részletes elemzésére nem térünk ki. Összesen 595 diák került a mintába, ebből 309 fiú (52 százalék) és 283 lány (48 százalék).

A felmérés során 407 szülő küldte vissza a számukra írt önkitöltős kérdőívet. A kérdezettek ötöde férfi, a többiek nők. Emellett a felkeresett iskolákból 391 tanár töltött ki kérdőívet. 82 százalékuk nő, 16 százalékuk férfi, és néhányan nem válaszoltak a nemre vonatkozó kérdésre. A tanárok többsége (56 százalék) 11 és 30 év közötti pedagógiai tapasztalattal rendelkezik, alig negyedük vagy 11 évnél kevesebbet (22 százalék), vagy 30 évnél többet (22 százalék) töltött a pályán a lekérdezés időpontjáig. Az adatfelvétel során végzett munkakörelemzés alapján elmondhatjuk, hogy a kérdezettek 24 százaléka választotta a tanítói, 59 százaléka a tanári munkakört. A válaszadók 41 százaléka egyben osztályfőnök is.

A kérdőíveket 30 vezető beosztású (igazgató, igazgatóhelyettes) is kitöltötte. A pedagógusok valamivel több mint tizede lát el napközis nevelői, majdnem ötödük munkaközösségi vezetői feladatokat. 14 fő gyermekvédelmi megbízott vagy pszichológus. Az egyéb munkakörök között szerepel a szabadidő-szervező (7 fő), diák önkormányzati segítő (5 fő), könyvtáros (4 fő), fejlesztő pedagógus (3 fő), táncoktató, tantárgygondozó, logopédus (1-1 fő). A válaszadók kétharmada dolgozik leginkább a felső tagozaton. Mivel a szülői kérdőívet úgy állítottuk össze, hogy az abban szereplő kérdések vagy a tanulói vagy a tanári kérdőív kérdéseivel összevethetők legyenek, a szülői kérdőívet nem elemezzük külön, hanem a másik két kérdőív vizsgálatakor térünk ki a szülők körében mért összefüggésekre.

■ Bántalmazás, áldozattá válás

A kérdőív összeállítását megelőző interjúk során azt tapasztaltuk, hogy a gyermekek egymás elleni agressziójára vonatkozó nyílt kérdéseket beszélgető partnereink félreértették vagy szűkebben értelmezték annál, amit kutatásunk mérni kívánt. A legjellemzőbb, hogy kizárólag a fizikai agresszióra, verésre, illetve verekedésre gondoltak. Világossá vált, hogy a bántalmazás különböző formáira külön-külön érdemes rákérdezni, ha az általunk definiált fogalom különböző aspektusait is mérni szeretnénk, és ezt rövidebb leírások segítségével érdemes tenni, hogy könnyebben érthető legyen. A kérdőívek gerincét alkotó kérdések tehát a gyermekek egymás elleni agressziójának fő aspektusán haladnak végig.

Előfeltevéseink szerint a fizikai agresszió és a szóbeli zaklatás esetében lehetett „nagyobb intenzitásra” számítani. Valószínűsítettük, hogy lesznek olyan kategóriák (például az et-

9 Egy kanadai kutatás említést tesz például kulturális jellegű és rasszista bántalmazásról (Ziegler és Rosenstein-Manner, 1991). A rasszista jellegű bántalmazás az angol iskolákban is nagy aggodalmat kelt (Kelly és Cohn, 1998.). A fiatalok agresszív viselkedésnek leggyakoribb okai között Franciaországban az iskolai sikertelenségek, a faji és kulturális különbözőségek, illetve a hátrányos családi háttér szerepelnek. In: A nemzetközi szakirodalom áttekintése a gyermekek egymás elleni agressziójának témájában. Csilléry-Lebedy-Babos. (szerk.). Kéziratban. 106; 12; és 60. oldal.

nikai vagy vallási hovatartozást érintő bántalmazás), amelyek kevésbé gyakoriak, vagy egyáltalán nem fordulnak elő a megkérdezettek körében. Mivel a nemzetközi felmérésekben ezek a változók újra és újra feltűnnek, a későbbi összehasonlíthatóság kedvéért meghagytuk őket.⁹ Döntésünket az is indokolta, hogy a projekt alap kutatás jellegéből adódóan a felmérés adatai esetleg ellentmondanak előzetes „elvárásainknak”.

■ Áldozattá válás a gyermekek szerint

A tanulói kérdőív 9-17. kérdései az áldozattá válás gyakoriságát kutatják. Arra irányulnak, hogy a kérdezett személy milyen gyakran vált társai különféle bántalmazásának áldozatává.¹⁰

A tanévkezdéstől a kérdésig eltelt 4 hónapos időszakban a vizsgált csoport 40 százaléka egyszer-kétszer verbális agresszió áldozatává vált. 8 százalékukat háromszor-négyszer, 13 százalékukat négynél többször kigúnyolták vagy csúfolták. Közel hasonló arányban (38 százalék) voltak, akiknek a dolga it a diákok egyszer-kétszer megrongálták vagy elvették. Ennél többször összesen 7 százalékukat érte hasonló kellemetlenség.

A csoportból való kizárás és a fizikai agresszió a diákok ötödét érte egyszer-kétszer, és összesen mintegy 7-7 százalékuknak kellett elszenvetnie ennél gyakrabban a fizikai agressziót vagy a kiközösítést. A nemek között szignifikáns különbség van. A fiúk az átlaghoz képest túl vannak reprezentálva azok között, akiket egyszer-kétszer megütöttek vagy megvertek. A lányok abban a csoportban vannak jelentősen többen, akiket legalább egyszer-kétszer kiközösítettek. A szóbeli szexuális agresszió áldozatainak előfordulása összességében jóval gyakoribb volt az áldozatok között (30 százalék), mint a fizikai (17 százalék) a vizsgált időszakban. A szexuális jellegű bántalmazás mindkét formája jelentősen több lány tanulót ért, mint fiút. Nem volt szignifikáns különbség (5 százalékos szinten) a nemek között a verbális agresszió az etnikai alapú megkülönböztetés és az elektronikus formában elszenvetett erőszak tekintetében.

10 Néhány összehasonlító adat: Angliában, egy 1993-as kutatás szerint a gyermekek 27 százaléka vált valamilyen agresszió áldozatává (Whitney és Smith, 1993.). Norvégiában az 1970-es évek végén a diákok körülbelül 9 százaléka vált valamilyen agresszió áldozatává (Olweus, 1978.). Egyes német kutatások szerint a gyerekek közel 7 százaléka gyakori erőszaknak van kitéve (Schäfer, 1996.). Kanadában egy felmérés szerint a diákok 28 százaléka egyszer kétszer, 12 százaléka alkalmanként válik áldozattá (Ziegler és Rosenstein-Manner, 1991.). In: A nemzetközi szakirodalom áttekintése a gyermekek egymás elleni agressziójának témájában. Szerk. Csilléry-Lebedy-Babos. Kéziratban. 10; 22-23; 83; és 106-107. oldal. A magyarországi kutatásokból: Figula Erika Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből származó adatai szerint a megkérdezettek negyede volt áldozat a 13-15 éves korosztályban (Figula, 2004.). Vármai Dóra és Fliegauf Gergely WHO keretek között végzett országosan reprezentatív kutatása szerint a 11-18 éves gyerekek mintegy 11 százaléka vált valamilyen agresszió áldozatává (Várnai – Fliegauf, 2005.). Ugyanakkor a szerzők kijelentik, hogy az áldozatok között a 11 és 13 éves korosztály a leginkább veszélyeztetett. Egy Budapest környéki kistérségi vizsgálat szerint a gyerekeknek 11 százaléka rendszeresen – legalább havonta egyszer-kétszer – szekirozás célpontjába kerül, és a kérdezettek kétötöde a lekérdezést megelőző hónapokban legalább egyszer volt már bántalmazott (Örkényi – Koszonits – Tóth, 2003.).

■ Bántalmazás az „elkövetők” szerint¹¹

A tanulói kérdőív 34-42-ig terjedő kérdései a bántalmazás gyakoriságára vonatkoztak. A bántalmazás leggyakoribb formája a verbális agresszió. A vizsgált időszakban a diákok mintegy fele bántalmazta szóban társát legalább egyszer-kétszer, 8 százalékuk háromszor-négyszer és tizedük négynél többször.

Fontos, hogy bár a következő fejezetben elemzett szituációkra adott válaszok arra engednek következtetni, hogy a lányokra jellemzőbb a verbális agresszió, a nyílt kérdéseknél a fiúknak 5 százalékos szinten nagyobb része válaszolta, hogy négynél többször csúfolta, gúnyolta társát. Tovább árnyalja a képet, hogy az etnikai alapú agresszió tekintetében a fiúk az egyszer-kétszer bántalmazók között is jelentősen többen vannak. Ez arra enged következtetni, hogy bár a fiúk kisebb arányban élnek ezzel a bántalmazási formával, mint a lányok, ha mégis így tesznek, annak súlyosabb formáit alkalmazzák.

A bántalmazás másik gyakori formája a fizikai agresszió. A vizsgált korosztály 35 százaléka egyszer-kétszer megverte vagy megütötte iskolatársát. 4-4 százalékuk mondta, hogy háromszor-négyszer, illetve négynél többször bántott mást. A fiúk szignifikánsan többen vannak a társukkal szemben fizikai agressziót alkalmazók között. (Ezt a szituációkra adott válaszok is alátámasztják, amiről a következő fejezetben esik szó.) Különösen szembetűnő többségük azok között, akik a tanévkezdés óta egyszer-kétszer bántalmazták valamely társukat (fiúk 44 százaléka, míg a lányok csak 25 százalék).

A gyermekek egymás elleni agressziójának harmadik leggyakoribb formája a csoportból való kiközösítés, amit a referencia-időszakban a kérdezettek negyede alkalmazott társával szemben. Ebben a tekintetben (5 százalékos szignifikancia szinten) nincsen különbség a két nem között. A szexuális jellegű bántó cselekedetek szóban mintegy 14 százalékban és fizikailag 9 százalékban jellemezték legalább egyszer a referencia-időszakban a vizsgált korosztályt. Ennél többször 4-5 százalékuk inzultálta társát. Ez utóbbi bántalmazási forma a fiúkat jellemezte inkább.

Bántó, sértő sms-eket és leveleket a kérdezettek 8 százaléka írt társának egyszer-kétszer. Ennél gyakoribb előfordulása igen ritka. Az elektronikus erőszak alkalmazásában nincsen jelentős különbség a két nem között. A származás miatt való bántalmazás hasonló arányban jellemzi a vizsgált populációt.

■ Bántalmazók és bántalmazottak csoportjainak összefüggései

A fejezetben elemzett kérdéseknél kialakítottunk olyan *dichotóm* változókat, amelyek azt mutatják, hogy az adott személyt érte-e legalább egyszer a vizsgált időszakban bántalmazás

¹¹ Összehasonlítással: Egy 1995-ben, Calgaryban végzett kutatás szerint a diákok 12 százaléka bántalmaz másokat A szóbeli becsmérlés volt a legelterjedtebb formája az agresszióknak (Bentley és Li, 1995.). In: A nemzetközi szakirodalom áttekintése a gyermekek egymás elleni agressziójának témájában. Szerk. Csilléry-Lebedy-Babos. Kéziratban 108-109. oldal. Figula Erika adatai között a bántalmazók aránya 14 százalék a már említett korcsoportban (Figula, 2004.). A leggyakrabban előforduló agresszió a verbális bántalmazás volt, de előfordult a fizikai és az indirekt bántalmazás is. Várnai kutatásában a kérdezettek 15 százaléka volt elkövető (Várnai – Fliegauf, 2005.).

vagy sem, illetve, hogy követett-e el ilyet legalább egyszer vagy sem. Magyarázó példaként, akit legalább egyszer megverték, azoknak 64 százaléka maga is legalább egyszer bántalmazta fizikailag társait.

Az adatok egyértelműen mutatják, hogy a bántalmazók és bántalmazottak nem különíthetők el egymástól. A vizsgált korosztály nagy része elkövető és szenvedő alanyként is megjelenik a zaklatás különböző eseteiben.¹² Aki elszenvedti társai bántalmazásának valamely formáját, maga is nagyobb eséllyel válik bántalmazóvá. Az állítás természetesen fordítva is igaz. Különösen erős az összefüggés az azonos bántalmazási formák között. Itt az etnikai alapú megkülönböztetés kivételével szignifikáns összefüggés van a két változó között. Úgy gondoljuk, hogy a kutatás egy következő szakaszában, illetve a preventív stratégia kialakítása során a kérdéskör mélyebb elemzést igényel.

Összefüggés mutatható ki a korcsoportba való beágyazottság tekintetében is. A diákok 69 százaléka, akiknek saját bevalásuk szerint ötnél több barátjuk van, szignifikánsan ritkábban fordulnak elő az áldozatok között. Akiknek kevesebb, 4-5 vagy 2-3 barátjuk van az osztályban, azok nagyobb arányban esnek áldozatul társaik bántalmazásának. Levonható tehát az a következtetés, hogy a kapcsolati háló, a „társadalmi beágyazottság” védelmet nyújt a bántalmazással szemben, ugyanakkor visszatartó erőként is hat az agresszió elkövetésétől.¹³

■ Bántalmazás a pedagógusok szerint

A pedagógusokat arra kértük, hogy személyes tapasztalataik alapján értékeljék, hogy a gyerekek milyen gyakran bántották egymást a tanévkezdéstől az adatfelvételig eltelt időszakban. Az összehasonlíthatóság végett ezúttal is a gyerekek számára szerkesztett kérdőív „*bullying*-kategóriáit” alkalmaztuk. Mindezek alapján azt találtuk, hogy a pedagógusok egyötöde szerint a gyerekek havonta egyszer-kétszer, újabb egyötödük szerint háromszor-négyszer bántják egymást valamilyen módon. A tanárok 55 százaléka tapasztalataira alapozva azt mondja, hogy az agresszió előfordulási gyakorisága havi 4 alkalomnál is több.¹⁴ Az egyes agressziótípusok tekintetében azonban már jelentősebb eltérés található.

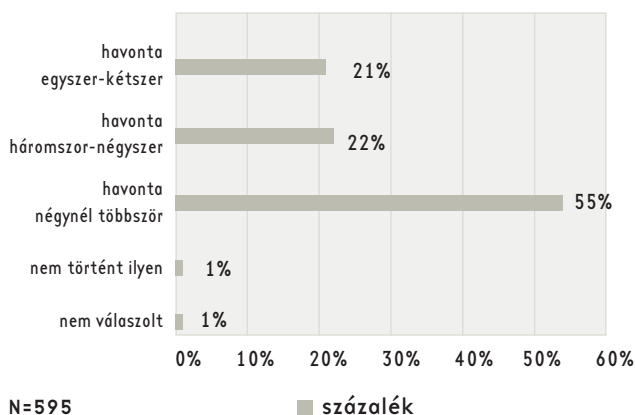
¹² Ugyanakkor a már említett norvég kutatásban (Olweus, 1978.) a megkérdezett 130.000 diákból csupán 9.000 volt áldozat és bántalmazó egyaránt. Ez az arány a megkérdezetteknek az egy százalékát sem éri el, a bántalmazottaknak pedig 17 százaléka. A kanadai kutatás is említést tett a magukat bántalmazónak és bántalmazottnak is vallókról: eszerint a magukat zaklatónak vallók közül 28 százalék áldozatnak is vallotta magát (Ziegler and Rosenstein-Manner, 1991.). Magyarországi vonatkozásban Figula Erika adatai szerint a tettes-áldozatok aránya a 13-15 évesek között 23 százalék (Figula, 2004.); a WHO felmérés Várnai-Fliegauf jelentése szerint a kérdezettek tizede volt egyben bántalmazó és bántalmazott is (Várnai-Fliegauf, 2005.).

¹³ Ezt látszik alátámasztani Kollár Katalin és Szabó Éva, amikor egy tanulmányukban arra utalnak, hogy a serdülőkör társas viszonyai is jelentősen befolyásolják azt, hogy ez a korcsoport milyen mértékben válik problémássá (Kollár-Szabó, 2004.).

¹⁴ A Ziegler és Rosenstein-Manner által végzett Torontói kutatás azt mondja, hogy a tanárok szerint a gyerekek közel fele van kitéve valamilyen agresszióknak a gyerekek által említett 59 százalékhoz képest (Ziegler and Rosenstein-Manner, 1991.). Ugyanakkor a budapesti felmérés eredményei azt mutatják, hogy a tanárok 98 százaléka szerint a gyerekek ki vannak téve az áldozattá válásnak.

1. ábra: Az agresszió előfordulási gyakorisága a tanárok szerint

A tanárok a szóbeli bántalmazást találják a leggyakoribbnak: a kérdezettek közel fele mondja, hogy havi gyakorisággal legalább öt szóbeli zaklatás fordul elő, ezt követi a kiközösítés, a fizikai bántalmazás, a szóbeli szexuális zaklatás, a rongálás és lopás, majd a szexuális zaklatás, a származás vagy bőrszín miatti megkülönböztetés. A sort a fenyegető, sértő e-mailek és sms-ek, illetve a vallási hovatartozás miatti negatív megkülönböztetés zárja.

A válaszadó tanárok alig több mint tizede szerint a gyerekek egymás közötti agressziójának gyakorisága változatlan maradt az elmúlt öt-tíz évben, 41 százalékuk mondta azt, hogy gyakoribb, és valamivel többen (44 százalék) állították, hogy sokkal gyakoribbá vált a probléma.

Megkérdeztük a pedagógusokat az agresszió súlyosságának változásáról is. A pedagógusok 4 százaléka mondta, hogy az agresszió súlyossága jelentősen vagy valamelyest csökkent. A tanárok kevesebb mint ötöde szerint ugyanolyan súlyú a gyerekek mostani viselkedése az öt-tíz évvel ezelőttihez képest. 45 százalékuk szerint az agresszió súlyosabbá vált, további 29 százalékuk szerint sokkal súlyosabbá vált. A gyerekek egymás közötti iskolai agressziójának hátterével kapcsolatban a tanárok azt mondták, hogy a tanulási nehézségek és az agresszív magatartás között közepes (46 százalék) vagy erős az összefüggés (26 százalék).

Ugyanakkor a válaszadó tanárok közel kétharmada állítja, hogy a rossz családi háttér és az agresszív magatartás között szintén erős összefüggés feltételezhető. A pedagógusok 30 százaléka szerint a két változó között közepes az összefüggés, a többiek szerint pedig gyenge, vagy egyáltalán nem magyarázható az iskolai agresszivitás a rossz családi háttérrel.¹⁵

¹⁵ Több nemzetközi kutatás is talált összefüggést a családi háttér és az agresszió között. Egy amerikai felmérés szerint például azok a fiúk, akiket az apukájuk fenekelésel szokott büntetni, összehasonlítva azokkal, akik nem kapnak fizikai büntetést, magasabb arányban szerepeltek a bántalmazók között (Strassberg, Dodge, Pettit és Bates, 1994.). Svéd kutatók az agressziót 4 különböző okra vezették vissza: a gyermekkori negatív érzelmi hatások azok részéről, akik gondozták őket; a kiskori agresszivitás kezelésének kérdése; az agresszió agressziót szül elv alapján: a kiskori nevelési elvek hatása a későbbi viselkedésmintákra; a gyermek vérmérséklete. (Loeber és Stouthamer-Loeber, 1986.) Várnai Dóra és Fliegauf Gergely szerint a bántalmazásban nem érintett gyerekek élvezik, érzik leginkább szülei szeretetét, ellenben az áldozatok, az elkövetők és a tettes-áldozatok saját bevallásuk szerint alig-alig tapasztalhatják meg a feltétlen szülői szeretet és a gondoskodás biztonságát (Várnai-Fliegauf, 2005.)

Bántalmazás a szülők szerint

A szülői kérdőívben is szerepelt hasonló kérdés, de az ő esetükben azt szeretnénk volna megtudni, hogy mi jut el hozzájuk gyermekeik tapasztalataiból. Ezért a kérdést így tettük fel: „Érte-e gyermekét erőszakos cselekmény az iskolában” az általunk felsoroltak közül?

A szülők esetében lehetőséget adtunk a válaszmegtagadásra, illetve a „nem tudja” kategória bejelölésére. Mindent egybevetve a szülők 3-8 százaléka nem válaszolt az egyes kérdésekre, vagy mondta, hogy nem tudja, vajon érte-e gyermekét az adott típusú agresszió. Amit ellenben meglepőnek találtunk: a válaszoló szülők igen nagy hányada (kérdéstől függően 58-98 százalékuk) szerint nem érte agresszió a gyermeküket.

Terjedelmi okokból nem kérdeztük meg a szülőktől, hogy általában véve mit gondolnak az egyes agressziótípusok előfordulási gyakoriságáról, de az mindenképpen kitűnik, hogy a saját gyermeket ért agresszió esetében a szülőknél is a szóbeli zaklatás szerepel az első helyen. A szülők 42 százaléka szerint legalább egyszer bántalmazták gyermekét szóban, 39 százalékuk szerint legalább egyszer kiközösítették gyermeküket.

Ezt követi a fizikai bántalmazás: legalább egyszer bántalmazták a gyermekét ilyen módon, ezt a szülők 16 százaléka állítja. A lopás, illetve gyermekük tulajdonának meg rongálása legalább egyszeri előfordulással 15 százalékot kapott. Szóbeli szexuális zaklatásnak is ki voltak téve a gyerekek legalább egyszer a szülők 12 százaléka szerint. A sort a szexuális zaklatás, a származás vagy bőrszín miatti megkülönböztetés, a fenyegető, sértő sms-ek, e-mailek, illetve a vallási hovatartozás miatti negatív megkülönböztetés zárják.

A következő táblázat az általunk vizsgált agressziótípusok gyakoriságát veti össze a kérdezettek véleménye szerint. A diákok válaszait (amint az a fenti elemzésből is kiderült) két aspektusból, az áldozatok és a bántalmazók szemszögéből egyaránt lehet elemezni. Mind a négy csoport a szóbeli zaklatást érzékelt a leggyakoribbnak a referencia-időszakban. Ezen kívül azonban csak a vallási hovatartozás miatti megkülönböztetést sorolták ugyanarra a szintre. Általában véve a szülők sorrendje a tanárokéhoz, az áldozatok sorrendje a bántalmazókéhoz hasonló inkább.

A táblázatban néhány érdekes sorrendbeli eltérést lehet fel fedezni. A legszembetűnőbb, hogy az áldozatok jóval feljebb értékelték a lopás-rongálással kapcsolatos problémát, mint bármelyik másik csoport, de főleg – és ez az igazán kirívó – a bántalmazókhoz képest. A fizikai bántalmazásnál épp fordított a helyzet: a tettelességet az áldozatok sokkal ritkábbnak találják, mint a másik három csoport.

1. táblázat. Az agresszió típusainak előfordulási gyakoriság szerinti „rangora” a kérdezettek szerint. (Dőlt betűvel az azonos ranghelyek, vastagítva a nagyobb ranghely-béli eltérések láthatók.)

	Áldozatok	Bántalmazók	Szülők	Tanárok
1.	Szóbeli zaklatás			
2.	Lopás, rongálás	Fizikai bántalmazás	Kiközösítés	
3.	Kiközösítés		Fizikai bántalmazás	
4.	Szóbeli szexuális zaklatás		Lopás, rongálás	Szóbeli szexuális zaklatás
5.	Fizikai bántalmazás	Szexuális zaklatás	Szóbeli szexuális zaklatás	Lopás, rongálás
6.	Szexuális zaklatás	Sértő, bántó sms-ek, e-mailek	Szexuális zaklatás	
7.	Sértő, bántó sms-ek, e-mailek	Származás, bórszín miatti megkülönböztetés		
8.	Származás, bórszín miatti megkülönböztetés	Lopás, rongálás	Sértő, bántó sms-ek, e-mailek	
9.	Vallási hovatartozás miatti negatív megkülönböztetés			

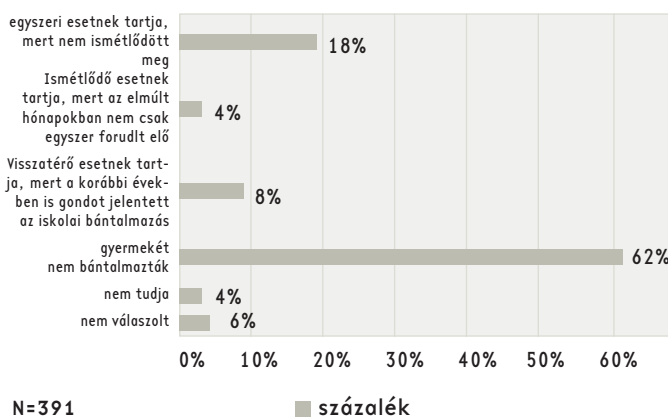
Különbséget kell tennünk az egyszeri és a rendszeres áldozattá válás között. Az előbbieken azt láthattuk, hogy a szülők szerint viszonylag sokan estek áldozatul az egyes agressziótípusoknak (főleg a szóbeli bántalmazás, a kiközösítés, a fizikai bántalmazás és a lopás-rongálás esetében). Mindez nem jelenti azt, hogy akit egyszer bántottak, azt törvényszerűen rendszeresen zaklatják. Ha feltesszük, hogy az egyes változóknál a háromszor-négyszer, illetve a négynél többször válaszokat azok a szülők jelölték be, akik szerint a gyerekeiket rendszeresen zaklatják, azt találjuk, hogy igen kevesen vannak azokhoz képest, akiknek a gyereket egyszer vagy kétszer bántották mindössze a referencia-időszakban. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy amikor megkérdeztük a szülőket arról, hogy gyermekük bántalmazását egyszeri vagy visszatérő esetnek tartják, a szülők közel ötöde írta, hogy a bántalmazást egyszeri esetnek tartja. Emellett a válaszoló szülők kétharmada szerint nem bántották gyermekét. Megjegyezzük azonban, hogy ez utóbbi megállapítást óvatosan kell kezelni. Amennyiben azokat a kérdéseket elemezzük, amelyekben az egyik válaszlehetőségként szerepel a „gyermekemet az elmúlt hónapokban nem bántották”, szinte minden esetben közel kétharmadnyi azoknak a szülőknek az aránya, akik ezt a választ jelölték. Ezzel szemben az egyes *bullying*-kategóriákat összevontan vizsgálva arra jutunk, hogy a szülőknek csak valamivel több mint harmada szerint nem bántották egyáltalán a gyermekét. Következésképp az elkövetkezendő kutatásokban nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy kiküszöböljük a több értelmezésre alkalmas választ lehetőségeket.

Amint említettük, a szülők mintegy ötöde tartotta egyszeri esetnek gyermeke bántalmazását, 4 százalékuk ismétlődő esetnek tartja, mert a tanévkezdéstől az adatfelvételig eltelt időszakban nem csak egyszer fordult elő. Ennél a pontnál azonban kiléptünk a referencia-időszakból, mégpedig azért, mert szeretnénk volna tudni, hogy a zaklatás milyen súlyos problémát jelent az iskolákban. Kérdésünkre azonban csak úgy kaphattunk választ,

ha a gyerekek helyett olyanokat kérdeztünk, akik tudatukkal akár több évet is át tudnak már fogni, emlékeztük nem kizárólag a néhány hónapos referencia-időszakra koncentrálható. Ezért egyrészt a szülőket, másrészt a tanárokat kérdeztük erről.

A szülőknél közel tizede válaszolta, hogy a gyermekek egymás közötti agressziója visszatérő probléma, mert a korábbi években is gondot jelentett az iskolai bántalmazás. Ebben a tekintetben a tanárok véleménye is hasonló (2. ábra). (A tanárok szinte egyöntetűen állítják, hogy a gyerekek iskolai agressziója az elmúlt években gyakoribbá vagy sokkal gyakoribbá vált.)

2. ábra: Gyermeke bántalmazását...

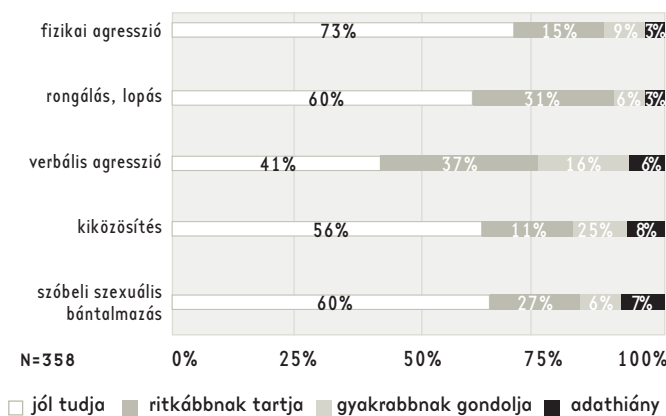

A szülők és gyermekek anonim kérdőívei azonosítószám alapján párosíthatóak egymással. Ez alapján a mindkét kérdőívben feltett kérdések összevethetőek. 358 ilyen kérdőív-pár született, amelyekkel az mérhető, hogy a szülők mennyire vannak tisztában azzal, hogy gyermeküket bántalmazzák-e társai valamilyen formában, és ha igen, milyen mértékben, milyen gyakran. Az ordinális változók lehetővé tették, hogy megmondjuk: a

szülő ugyanazt gondolja-e gyermeke áldozattá válásáról (jól tudja), vagy ritkábban, esetleg gyakoribbnak gondolja azt. A grafikonon nem ábrázoltuk azokat a ritkábban előforduló bántalmazási formákat, amelyek a gyerekek kevesebb mint 20 százalékát érték. Tettük ezt abból a megfontolásból, hogy ezeknél a változóknál félrevezető lehet a „jól tudja” kategória. Általában elmondható, hogy a ritkán előforduló, ezért a grafikonon nem szereplő változóknál a szülők az esetek négyötödében gyermekeikkel azonos véleményen voltak.

A többi, a grafikonon feltüntetett változó esetében is látható, hogy a szülők 60-70 százaléka azonos véleményen volt gyermekével. Itt egyedül a verbális agresszió jelent kivételt, csak 41 százalékuk ismerte jól gyermeke helyzetét. Közel hasonló arányban ritkábban vélték a csúfolódást, gúnyolódást, mindössze 16 százalékuk érzekelte gyakoribbnak a problémát. Általában igaz az a megállapítás, hogy a szülők inkább kevesebbnak tartották a vizsgált esetek előfordulási gyakoriságát, mint gyermekeik.¹⁶ Kivételnek számít a kiközösítés, amit jelentősen túlbecsültek.

3. ábra: Szülők ismeretei gyermekük áldozattá válásáról

GERMEKEK ATTITÚDJE

Mérni kívántuk a vizsgált korosztály hozzáállását a „bullying”-hoz, illetve az általunk annak definiált helyzetekhez. Az attitűdök tanulmányozását fontos feladatnak tartjuk. Ennek mentén lehet kialakítani egy stratégiát, hogy a különböző agresszív szituációkat hatékonyan lehessen kezelni. Ehhez azonban számot kell vetni azzal, hogy a szereplők mennyire érzékelik problémásnak a helyzeteket, és milyen mértékben hajlandók részt venni annak kezelésében.

A tanulói kérdőív kérdései a gyermekek egymás elleni agressziójának két – általunk leginkább tipikusnak vélt – formájához, a fizikai és verbális agresszióhoz való hozzáállást mérte

egy-egy szituációra adott válaszok formájában.¹⁷ Itt két olyan jellemző dolgot is volt lehetőségünk kiemelni, amelyekről az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy legtöbbször csak mélyebb beszélgetés hozta felszínre a hozzájuk kapcsolódó élményeket. Ilyen volt a szexuális bántalmazás, amelyhez való hozzáállást a 7-es kérdés (szituáció) kívánta mérni. Továbbá a többségtől valamiben eltérő társakhoz való viszonyulást egy mozgásszerűt gyerek kiközösítéséhez kapcsolódó kis történetre adott reakciókkal vizsgáltuk. Ezekkel a szituációkkal a másik fő célunk, hogy a populáció azon részéről is benyomást szerezzünk, aki sem mint áldozat, sem mint agresszor nem érintett. A 8. kérdés az okok és a hozzáállás azon mélyebb aspektusait kívánta mérni, amelyekre a szituációk és a nyílt kérdések esetleg nem adnak választ.

A fizikai agresszióhoz a fiúk és a lányok eltérően állnak hozzá. (Ez a hatás 5 százalékos szinten szignifikáns.). A kérdezett gyerekek 30 százaléka, ha verést látna, tanári segítséget kérne. Ez az arány a fiúk körében csak mintegy 20 százalék, míg a lányok 40 százaléka választaná ezt a megoldást. A fiúk esetében a tanári segítségkérésnél gyakoribb megoldásként jelenik meg, hogy egy másik osztálytárral együtt segítségére sietne az áldozatnak (29 százalék), illetve, közel annyian választották, hogy a békéltetés egyéb módszereit választanák. A lányok körében is ez utóbbi két megoldást választották a legtöbben, azzal a különbséggel, hogy a fizikai közbelépésre való hajlandóság jóval kisebb arányú, mint a fiúknál. Az egyedül kelni az áldozat védelmére mindkét nem esetében a legkevésbé volt jellemző, a lányoknál a mintában mindösszesen ketten választanak ezt a megoldást. A teljes közömbösség a populáció mindössze átlagosan 6 százalékát jellemzi, és sokkal jellemzőbb a fiúkra, mint a lányokra. Azoknak az aránya, akik nem avatkoznak be, de együtt éreznek az áldozattal, a két nem esetén közel azonos. A közömbösségre inkább hajlamosak a fiúk. Emellett a verekedőket személyesen megbékíteni próbálók között is ők vannak többségben, míg a lányok a tanár értesítését választók között fordulnak elő inkább.

Markáns különbség van a két nem attitűdje között verbális agresszió megítélésében. Általában elmondható, hogy a fiúk többsége (43 százalék) közömbös, ha csúfolódást hall. A lányoknak mindössze ötöde mondta, hogy nem foglalkozna a dologgal, és az esetek mindössze 30 százalékában választaná, hogy megpróbálja leállítani a gúnyolódókat. A lányok közel fele (48 százalékuk) választaná a közbelépést, hogy megvédje az áldozatot a csúfolástól, a fiúknál ez az arány 30 százalék. A fiúk közül sokkal többen mondták, hogy ők is beszállnának a csúfolásba (12 százalék), mint a lányok (4 százalék). Általában elmondható, hogy a lányok sokkal szolidárisabban viselkednek egy ilyen szituációban. A tanárhoz való fordulásban nincsen jelentős különbség, a fiúknak és lányoknak is mindössze körül-

¹⁶ Már korábban említettük, hogy a Ziegler és Rosenstein-Manner-féle vizsgálatban a tanárok alulbecsülték az iskolában előforduló agresszió gyakoriságát. Ez a megállapítás a szülőkre is igaz: a kanadai kutatók tanulmánya szerint a szülőknek csak 27 százaléka írta, hogy gyermeke agresszió áldozata volt, szemben azzal, hogy a gyerekek 48 százaléka vallotta ezt (Ziegler és Rosenstein-Manner, 1991).

¹⁷ Hasonló jellegű módszertani megoldásokra a magyar kutatásokban is találunk példát. Ligeti György kérdőívében például különböző történeteket, élethelyzeteket írt le, s azt kérte a tanulóktól, hogy válasszanak, mit tennének, vagy a történet szereplőinek mit kellene tennie az adott szituációban (Ligeti, 2003.).

belül 6 százaléka látná ezt célravezetőnek.¹⁸ Most is a fiúk vannak többségben a közömbösök és a támadólag beavatkozók között. Ellenben az áldozat védelmére kelők (osztálytársakkal vagy egyedül) közül a lányok vannak többségben. Érdekes, hogy azok között, akik tanárnak szólnának, ezúttal több fiút, mint lányt találunk.

A következő helyzetben két dolgot emeltünk ki: egy mozgássérült gyermek rossz helyzete mennyire ébreszt együttérzést a társakban, illetve ezt összekötöttük a kiközösítés egy tipikus jellemzőjével. A két nem viselkedése között itt is szignifikáns különbség tapasztalható. Általában elmondható, hogy a lányok elenyésző része maradna teljesen közömbös. Nagyobb hányaduk választaná a szolidárisabb viselkedési mintákat. Továbbá jelentősebb részük választaná az aktív, az áldozattal közösséget vállaló cselekvési formát. 77 százalékuk barátaival vagy egyedül csatlakozna mozgássérült társához. A fiúknál ez az arány 56 százalék. Érdekes, hogy bár mindkét nem kevéssé tartaná eredményesnek (2 százalék) tanár segítségét kérni, mégis a fiúk szignifikánsan többen tennék ezt. Ez különösen annak fényében figyelemreméltó, ha összehasonlítjuk a két nem tanári segítségkérő hajlandóságát fizikai agresszió esetén. Markáns különbség figyelhető meg a közömbösök esetében a nemek között.

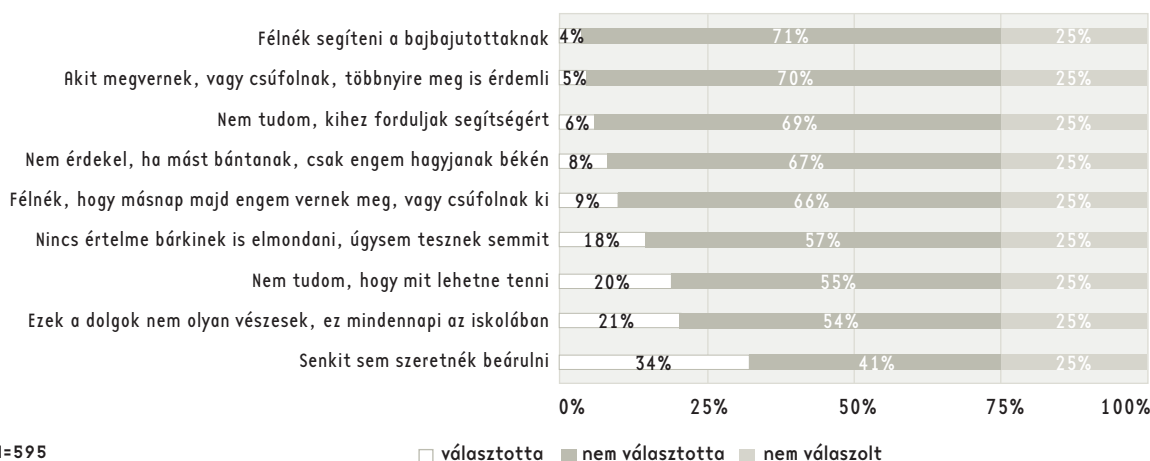
A következő helyzet a vizsgált korosztály szexuális bántalmazáshoz való hozzáállását kívánta mérni. A situáció leírása is különbséget tesz a fiúk és lányok között, nemi szempontból már maga a helyzet sem semleges, ami torzíthatja az eloszlásokat. A fiúk jóval több mint harmada csatlakozna az agresszorokhoz. Itt felmerül, hogy a két nem teljesen másképpen ítéli meg a situációt. Az eloszlásokból arra lehet következtetni, hogy a fiúk a szexuális zaklatást nem tartják komoly bántalmazásnak, míg a lányok 41 százaléka szólna társa érdekében, tehát nyilvánvalóan zavarónak ítéli meg a helyzetet. A gyermekek kicsit több mint negyede közömbös maradna, ebben nincsen szignifikáns különbség a fiúk és lányok között. A közbeavatkozók és a sajnálkozók körében jóval több lány fordul elő, míg a buliba való beszállás inkább a fiúkat jellemzi.

Összességében elmondható, hogy jelentős nemi eltérések vannak a különböző helyzetek megítélésében. Fizikai agresszió esetén a fiúk lépnek fel aktívabban, míg a verbális bántalmazás és kiközösítés láttán a lányok nagyobb része vállalna közösséget az áldozattal. Általános megállapítás, hogy a lányok kevéssé maradnak semlegesek, ha társukat bántalmazás éri. Valószínű, hogy egy valós situációban jelentős eltérés lenne ezektől a cselekvési alternatíváktól. Feltételezhető, hogy sokkal többen maradnának semlegesek, vagy csupán együttérzők, kevesebben választanák az aktív cselekvést.¹⁹ Ennek mérése a szociálpszichológiai kutatás feladata lehetne.

Azért, hogy kutatásunk előbb említett hiányosságát valamelyest kompenzáljuk, amely nagyrészt a kérdőíves módszerből ered, rákérdeztünk a semlegesség okaira és indokaira (4. ábra). (Ha az előző situációk bármelyikében nem tennél semmit, annak mi az oka?) A diákok kicsit több mint harmada az árulkodást elítélendőnek tartja. Ebből két dolgot lehet feltételezni: egyrészt nem helyesli, ami történik (hiszen akkor nem lenne mit „beárulni”), másrészt a felnőtt segítség kérése megoldást jelenthetne, de ezt nem teszi valamilyen oknál fogva. Hogy mi lehet ez az ok, arra a többi válasz világíthat rá. A diákok 21 százaléka mindennapi dolognak tartja, hogy hasonló helyzetek előállnak az iskolában, ezeket nem tartja súlyosnak. A másik két jellemző válasz, hogy nem tudják, mit lehetne tenni (20 százalék), illetve értelmetlennek tartják felnőtt segítségét kérni, mert tapasztalatuk szerint nem oldódik meg a helyzet. A diákok 6 százaléka nem tudja, hogy kihez fordulhatna segítségért. 11 százalékuk félne segíteni a bajbajutottnak, ebből 8 százalék félelme pontos okaként az áldozattá válást jelölte meg. Mindössze a kérdezettek 5 százaléka mondta, hogy akit megvernek, az rászolgált a bántalmazásra. A semlegesek aránya itt 8 százalék.

¹⁸ Kutatásában Ligeti György is hasonló arányokat állapított meg: a megkérdezettek 8 százaléka jelentené tanárnak vagy igazgatónak az iskolai „szecsakázást” (Ligeti, 2003.).
¹⁹ Ligeti György felmérésében a semlegesek, vagy be nem avatkozók aránya is igen nagy, eléri a megkérdezett diákok 70 százalékát (Ligeti, 2003.).

4. ábra: Ha az előbbi situációk közül bármelyikben nem tennél semmit, annak mi az oka?

N=595

AUG 24

This is:

GERGO BA.
JOSKA IDER1 JANOS
MICROBO WILL BO
PLAY WAYNE TM 130
NILI GALC
JEREMY
CHAZ 07

A dense, abstract black and white drawing featuring various faces, figures, and symbols. It includes a figure with a striped shirt, a figure with a large eye, and other stylized elements.

A black and white drawing featuring a large animal head (possibly a pig or boar) and a stylized figure with a large eye. The drawing is dense and detailed, with various elements and symbols.

A nemek között két kérdésben volt szignifikáns különbség. A fiúk többen mondták, hogy nem szeretnének senkit sem beárulni, mint a lányok. Ebben az értelemben a fiúk (kor)társakkal szembeni szolidaritása és a kiközösítéstől, megbélyegzéstől való félelem jelenik meg. Ez utóbbi jelentős tényező a lányoknál is. A lányok többen félnek a társak részéről jövő büntetéstől, mint a fiúk, attól hogy ők maguk is bántalmazottakká válnak.

A tanulói kérdőív kérdései arra vonatkoztak, hogy az általunk felsorolt helyszíneken és időszakokban milyen gyakran történnek a gyermekek egymás közti agressziójához kapcsolódó események.

A gyermekek véleményei alapján a bántalmazás leggyakoribb helyszíne az osztályterem, ahol a tanár nincsen jelen. A referencia-időszakban a vizsgált diákok közel negyedét érte ezen a helyszínen valamiféle bántalmazás. A bántalmazások jelentős része a tanítás előtti időszakra esik (18 százalék), illetve az iskolába vagy hazafelé vezető úton (12 százalék). Az órák közötti időszakban a vizsgált populáció 15 százalékát érte társai részéről az agresszió valamely formája. Ezzel egybevé, hogy az iskola folyosóján a diákok 20 százalékát érte valamilyen atrocitás a tanév kezdetétől a kérdészig eltelt közel négy hónapos időszakban. Az előbbieken felsorolt helyek és időszakok a tanári illetve felnőtt felügyelet gyengeségéhez vagy annak teljes hiányához köthetők.

A tanári jelenlét tipikus helyszínein, a tanórán, osztályteremben, amikor a nevelő jelen van, jóval kisebb arányban érte a diákokat társaik részéről bántalmazás. Ezekben a helyszíneken 6-7 százalék alatt van a bántalmazottak aránya.²⁰

A tanárok tapasztalatai szerint leggyakrabban az iskolaudvaron van jelen az agresszív viselkedés, amit igazolhat a gyerekek felszabadultsága az órák közötti szünetekben. Ilyenkor a gyerekek egymással szembeni elvárásai a szabálykövető magatartással kapcsolatban valamelyest meglazulnak, a tanulók többsége úgy gondolhatja, hogy a tanári felügyelet is csökken, így bátrabban tesznek olyan dolgokat, amelyeket egyébként nem lenne szabad. A legkevésbé azok a helyeken és időszakokban fordul elő agresszió a pedagógusok szerint, ahol vagy amikor (szinte) biztosan van tanári felügyelet. Ez egybevé a diákok véleményével. Ha a tanári jelenlét oldaláról közelítjük a kérdést, érthető, hogy miért olyan nagy az agresszió vélt gyakorisága azoknak a változóknak az esetében, amelyeknél nem vagy nem tipikusan jellemző az állandó tanári kontroll. Ilyen – agresszióra alkalmas – helyszín a már említett iskolaudvar, a tanár nélküli osztályterem. Ide tartozik – bár egy kissé „jobb” aránnyal – az óra közti szünet, illetve az iskola folyosója. Utóbbi két változónál

²⁰ Whitney és Smith sheffildi vizsgálata szerint az agresszív cselekedetekre leggyakrabban az iskolaudvaron kerül sor, ezt a folyosón és az osztályteremben előforduló incidensek követik (Whitney és Smith, 1993.) Szászországban az erőszakos cselekmények túlnyomó része a játszótéren. A második leggyakoribb az iskolába menet és az iskolából való távozás alkalmán. Sorrendben az iskolai folyosó és az osztályterem következik, végül a mosdóhelyiségek és a mellékhelyiségek. Ami az időszakokat illeti, az erőszak főleg a szünetekre, az iskola utáni, az iskola előtti időszakokra jellemző. (Kultusministerium des Landes Sachsen-Anhalt, 1994).

valószínűleg azért kaptunk jobb eredményt, vagyis azért lehet kevesebb az agresszió a tanárok benyomásai szerint, mert a pedagógusok esetleges felbukkanása a gyerekekre visszatartó erővel hat.

Vizsgálhatjuk ellenben más aspektusból is a problémát. A kérdőívben lehetőség volt – a szokásos havonkénti gyakoriság megadása mellett – a „nem tudja” választására is. A „nem tudja” válaszok elemzése során kimutatható, hogy azok a helyek és időintervallumok kapták a legtöbb nem tudja választ, ahol és amikor – előbbi feltevéseink szerint – nincsenek jelen olyan mértékben a tanárok, vagy legalábbis a diákoknak nem kell tartaniuk váratlan felbukkanásuktól. A megkérdezettek negyede nem tudja például, hogy a mosdóban előfordul-e agresszió? A pedagógusok több mint harmada nem tudja, hogy történik-e agresszió az iskolába vagy a hazafelé vezető úton, illetve az órák és délutáni foglalkozások után. Ez utóbbi eredmény mint ha azt mondaná, hogy a tanárok nem fordítanak kellő figyelmet (vagy nem tudnak kellő figyelmet fordítani) az iskola falain kívül vagy a közvetlen oktatással-neveléssel töltött időn kívül (után) a gyerekek életének, viselkedésének nyomon követésére. A nagyarányú „nem tudja” válaszok adnak magyarázatot az osztálykirándulás kategóriánál tapasztalt alacsony agresszióra. Ezen túlmenően feltehető, hogy az osztálykirándulás ebben a kérdés-kontextusban kevésbé volt értelmezhető a tanárok számára.

A szülőknek is feltettük ugyanezeket a kérdéseket, de ezúttal arra törekedtünk, hogy a feltett kérdést a tanárok véleményével vethessük össze. Ezúttal is nagy volt a nem válaszolók (7-11 százalék), valamint azok aránya, akik nem tudtak válaszolni (18-31 százalék). Ez alacsonyabb, mint az agressziótípusokra vonatkozó kérdéseknél, de valamelyest nagyobb arányú a tanárok által ugyanezen kérdésekre adott nemleges vagy nem tudja válaszoknál. Ráadásul a tanárok jóval kisebb arányban nem válaszoltak (3-6 százalék) a kérdésre, és ehhez képest nagyobb a nem tudja válaszok (2-37 százalék) aránya. Jellemzően a nem tudja válaszokat a tanároknál a tanórán, és az osztályteremben, tanár jelenlétében kategóriáknál jelölték a legkevésbé.

A szülők szerint a leginkább veszélyes helyek az osztályterem (tanár jelenléte nélkül), az iskola folyosója és az iskolaudvar. Ennek a három változónak az átlaga „magasan” kitűnik a többi közül. A legveszélyesebb időpontok az órák közötti időszakok (szünetek), az órák előtti időszakok és a délutáni foglalkozások, napközi utáni idő. Tér-idő szempontjából bármelyik helyre besorolható, és az egyik legveszélyesebb terület az iskolába vagy a hazafelé vezető út. (A jövőbeli felmérések számára érdekes kérdés lehetne, hogy az agresszió milyen mértékben változik az iskolához egyre közelebb érve. Minden valószínűség szerint növekszik.)

Logikusnak tűnik a következtetés, hogy a felnőtt felügyelet erősítésével a kritikus helyeken és időszakokban nagymértékben lehetne csökkenteni annak az esélyét, hogy valaki társai agressziójának áldozatává váljon. A *bullying* jellegű esetek teljes megszüntése nyilvánvalóan lehetetlen vállalkozás lenne, azonban a tanári jelenlét növelésével, nagyobb odafigyeléssel a problémásabb helyszíneken eredményt lehetne elérni.

■ KOROSZTÁLY ÉS A BÁNTALMAZÓK NEME

Arra a kérdésre, hogy „melyik osztályba járnak azok a tanulók, akik a vizsgált időszakban bántottak téged” a következő válaszok a született diákok részéről: A vizsgált korosztály 65 százalékát nem érte bántalmazás. (A bántalmazó nemére vonatkozó kérdésre ugyanolyan arányban kaptuk ezt a választ.) A bántalmazottak többségét a velük azonos korúak bántják (24 százalékukat). 18 százalékukat osztálytársai bántották. Itt szignifikáns különbség van a két nem között. A lányok nagyobb hányadát, 23 százalékát érte az osztálytársai részéről bántalmazás. Ez az arány a fiúknál mindössze 13 százalék. A többi kategóriában nincsen szignifikáns különbség a két nem között.

A vizsgált korosztály nagy része szerint főként fiúk a bántalmazók. 13 százalékuk nyilatkozta, hogy „főleg egy fiú” és 11 százalékuk, hogy több fiú bántalmazta a tanévkezdéstől a kérdésig eltelt időszakban. A lányokat gyakrabban bántják fiúk és lányok vegyesen, 7 százalékukat, szemben a fiúk 3 százalékával. Az áldozat és a bántalmazó neme között nincsen szignifikáns összefüggés.²¹

A szülőknek feltett ugyanezen kérdések vonatkozásában az alábbi megállapításokra juthatunk: a szülők nagy része szerint (64 százalék) gyermekét nem bántották. 16 százalék szerint ugyanabba az osztályba, 2 százalék szerint felsőbb, újabb két százalék szerint alsóbb osztályba járnak a gyermeküket bántalmazók. 4 százalék szerint osztálytól és évfolyamtól függetlenül a bántalmazások. Emellett a szülők szerint inkább a fiúk hajlamosak a bántalmazásra, mivel majdnem ötödük szerint egy vagy több fiú volt, aki gyermekét bántalmazta, és csak 6 százalékuk mondta, hogy egy vagy több lány volt bántalmazó.

■ A GYERMEKEK EGYMÁS ELLENI AGRESSZIÓJÁNAK OKAI

■ Családi háttér

A kérdőív kialakítása során az volt a hipotézisünk, hogy a gyermekek családi hátterének, annak gondoskodó vagy elhanyagoló voltának hatása van arra, hogy ki lesz bántalmazó vagy áldozat. Ennek mérése kérdőíves módszerrel komoly nehézségeket okoz. Nem nyújtja az interjúk mélységét, viszont előnye az anonimitásból eredő őszinteség és hogy sok embert meg tudunk kérdezni. Következésképp a kérdőívben két olyan változót, illetve annak csoportját alakítottuk ki az interjúk során szerzett tapasztalatok és hipotéziseink alapján, amely ezt hivatott mérni. A kérdőívben direkt módon való rákérdezés helyett (például: Előfordult-e, hogy szüleid alaposan elverték?), inkább a szituációszerű kérdéseket alkalmaztuk. „Otthon rosszat csináltál...” kellően életszerű helyzetnek bizonyult a próbakérdés során, ezért ehhez kötöttük a szülői magatartás és büntetési módszerek jellemzőire rámutató állításokat. Ezek alapján természetesen nem vonható le az egyes esetekre vonatkozó pszichológiai szempontból mélyen megalapozott következtetés. Ezt ku-

tatásunk nem is tekintette feladatának, azonban a megkérdezettek kellően nagy száma miatt néhány fontos összefüggésre rámutat, amely a kutatás jövőbeli irányát kijelölheti.

Hipotézisünk, hogy a szülők részéről mutatott pozitív illetve negatív példa közvetlen hatással van a gyermekek viselkedésére. Alapvetően képes befolyásolni a gyermekek társaikkal szembeni viselkedését. Ezek alapján a szülők nevelési stílusára és büntetési módszereire jellemző megállapításokat fogalmaztunk meg. Kértük a gyermekeket, hogy azokat jelöljék, amelyeket a legjellemzőbbnek tartanak. Kérdőívünk keretei között arra nem volt lehetőség, hogy a szülők attitűdjét, pontosabban a gyermekek erről alkotott véleményét a pszichológia pontosságával mérjük, mégis néhány alapvető jellemzőre rá kívántunk kérdezni. Ezek a verbális és fizikai agresszió megjelenése a büntetések között, elhanyagoló és gondoskodó nevelői magatartás hatása, illetve az érzelmi intelligenciára való nevelés, mely feltételezésünk szerint segítheti a gyermekeket a társas kapcsolatok útvesztőiben eligazodni. Utóbbi ellenpontjaként a hideg korlátozó stílusú szülői viselkedés. Ezek a típusok nem tisztán jelennek meg az egyes állításokban, ellentétpárjaik pedig egyes esetekben meg sem jelennek.

Elemzésünkben, ahogy arról már esett szó, azt tekintettük bántalmazottnak, akit bevallása szerint legalább „egyszer-kétszer” ért bántalmazás. Tanulmányunkban azt soroljuk a bántalmazók közé, aki legalább „egyszer-kétszer” a zaklatás valamely formáját elkövette társa ellen.

Ritkábban fordulnak elő azok a gyerekek a fizikai agresszió és a rongálás lopás áldozatai között, akiknek szülei, ha gyermekük otthon rosszat tesz, a büntetés módozatai közül a probléma megbeszélését választják. Az ilyen jellegű szülői magatartás jótékony hatással van a gyermekek viselkedésére, kevesebbszer fordulnak elő a rongálások, lopások és a szóbeli szexuális erőszak elkövetői között is.

Az „Elmagyarázzák miért nem jó, amit tettem” állítás a gyermekét demokratikus módon nevelő, meleg, szeretetteljes nevelési stílusú szülőre jellemző, aki a büntetés különböző módozatai helyett vagy mellett a megbeszélést, érzelmi intelligencia eszközeit használja. Hipotézisünk az volt, hogy az ehhez köthető szülői magatartás pozitív hatással van a gyermekek viselkedésére. Ez a következő változók esetében nyert bizonyítást. Ritkábban fordulnak elő azok a gyerekek a fizikai agresszió és a rongálás, lopás áldozatai között, akik szüleikre az utóbbi megállapítást igaznak tartják. Levonhatjuk a következtetést, hogy ez a fajta magatartás jótékony hatással van a gyermekek viselkedésére, kevesebbszer fordulnak elő a rongálások, lopások és a szóbeli szexuális erőszak elkövetői között.

Egyes, korábban már említett nemzetközi kutatások szerint a szülők büntetési szokásai, ezen belül a fizikai büntetés, mint pofon, verés stb. alkalmazása hatással lehet a gyermekek társaikkal szembeni viselkedésére. Ebből kiindulva a fizikai büntetés egy enyhébb és egy súlyosabb fajtáját megfogalmazva két dolgot fogalmaztunk meg: ha otthon rosszat csináltál... „megütnek”, illetve „jó alaposan elvernek” Azok a gyerekek, akik a fizikai büntetést jellemzőnek tartották szüleikre, szignifikánsan gyakrabban fordulnak elő a fizikai agresszió és a rongálás, lopás áldozatai között, továbbá ez utóbbi elkövetői között is. Jellemző-

²¹ A Calgariban, Bentley és Li által végzett vizsgálat szerint a bántalmazók általában a felsőbb osztályokba jártak és főleg fiúk voltak (Bentley és Li, 1995.). In: A nemzetközi szakirodalom áttekintése a gyermekek egymás elleni agressziójának témájában. Szerk. Csilléry-Lebedy-Babos. Kéziratban, 108. oldal. Olweus kutatása is megerősíti, hogy a bullying-ot az esetek többségében idősebb diákok követik el (Olweus, 1978.).

en gyakrabban tűnek fel a rasszista bántalmazás áldozati és elkövetői között is.

A szülők részéről mutatott szóbeli agresszió szinte az összes fajta *bullying* jellegű viselkedésformára hatással van. Akikkel „kiabálnak, üvöltenek” gondozóik, jelentősen többen vannak a fizikai, a rongálás, az elektronikus formában megjelenő bántalmazók és áldozatok között, továbbá a kiközösítéssel és rasszista típusú viselkedéssel mások életét megkeserítőik között. Ha ehhez hozzávesszük azoknak a csoportját, akikre keményen rászólnak szülei, ha valami rosszat tesznek, a verbális agresszió áldozataival és bántalmazóival bővül a kör.

A felnőttek érzelmileg fenyegető, hideg, kiközösítő jellegű viselkedése felmérésünk szerint negatív hatással van a gyerekek hasonló helyzetekben tanúsított viselkedésére. Azok a gyerekek, akik szerint szülei valamely hibás cselekedetük folytán megharagudnak, és sokáig nem szólnak hozzájuk, jelentősen többször fordulnak elő a kiközösítés és a rasszista irányultságú agresszió áldozatai körében. Valószínűsíthető, hogy az otthon tanult magatartásminta rögzül, és kiválthatja mások ellenszenvét.

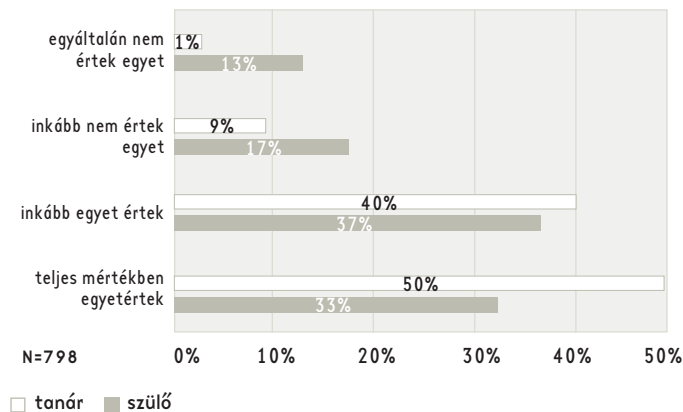
Akiket szülei rossz cselekedet elkövetésekor megbüntettek, szignifikánsan többen vannak azok között, akiket társaik megvernek, megütnek, tulajdonukat megrongálják vagy ellopják, és ez utóbbi cselekedetek elkövetői között is gyakrabban fordulnak elő.

Azok a diákok, akiknek bevallásuk szerint segítő, támogató a családi hátterük, szülei időt tudnak fordítani a velük való foglalkozásra, a fizikai, elektronikus, szóbeli szexuális bántalmazást elkövetők között, továbbá a verések áldozatai között ritkábban fordulnak elő. Akiknek szülei „mindig nagyon elfoglaltak és nem érnek rá segíteni”, szignifikánsan gyakrabban fordulnak elő a fizikai, verbális és szóbeli szexuális agresszió áldozatai között, továbbá azok között, akik csúfolják, kigúnyolják társaikat. („A szüleid otthon pihennek vagy valami mással vannak elfoglalva, és te megkéred őket, hogy segítsenek a házi feladat megoldásában...” „Ez náluk természetes, nem is kell megkérnem őket.”) Akik azt nyilatkozták, hogy szülei „nem szoktak segíteni” szignifikánsan gyakrabban rongálják vagy lopják el más holmiját, csúfolnak más bőrszíné vagy származása miatt, továbbá gyakrabban mondanak szexuális jellegű szavakat bántó szándékkal.

A tanároknak és a szülőknek egyaránt feltettük a kérdést: „Az Ön tapasztalata és megítélése szerint mi lehet az oka a tanulók egymás elleni agressziójának?” Arra kértük őket, hogy az általunk konstruált válaszokat értékeljék aszerint, hogy mennyire értenek vagy nem értenek egyet azokkal. Hipotézisünk volt, hogy a tanárok és szülők sok kérdésben fognak különböző választ adni. Mindkét csoportnak megvannak a maga problémái. Ezeket is igyekeztünk csoportba szedni (például: „A szülőknek nincs elég idejük, hogy gyermekekkel foglalkozzanak”). Ezekben az esetekben arra voltunk kíváncsiak, hogy a vonatkoztatási csoport mennyire látja be ezeket, mennyire fogadja el magára érvényesnek. A kérdések harmadik csoportja a családi vagy iskolai háttérre vonatkozott. Feltevéseink szerint a rossz, elhanyagoló, esetleg durva családi háttér oka lehet az áldozattá vagy bántalmazóvá válásnak. Természetesen a kérdőívben behatároltak voltak a lehetőségek az okok kutatására, csupán néhány ál-

talánosságra, szinte evidenciára tudtunk kitérni. Mindenképpen fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a kérdőív ezen része alapozó jellegű, a későbbi kutatások alapjául szolgálhat, akár ebben, akár valamilyen más, átdolgozott formában. Az alábbiakban a kapott válaszokat a szülői vagy tanári minőség szerint mutatjuk be, néhány „érdekes” kérdés esetében. A kérdőív egyik *item*-e az volt, hogy a „szülőknek egyre kevesebb idejük van gyermekekkel foglalkozni”.

5. ábra: A szülők nem figyelnek oda kellőképpen gyermekeikre...

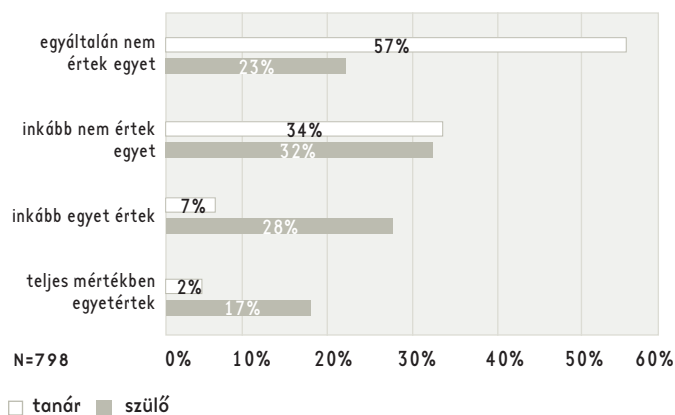
Nem volt meglepő, hogy szülők és tanárok egyaránt nagy arányban egyetértettek a megállapítással, amíg azonban a szülők háromnegyede gondolja úgy, hogy a gyermekekkel való egyre kevesebb foglalkozás oka lehet az agresszió növekedésének, a tanároknál ugyanez az arány meghaladja a 90 százalékot. Szembetűnőbb a különbség, ha az egyes kategóriákat vizsgáljuk: azok között, akik egyáltalán nem értenek egyet a megállapítással, csupán 30 százalék a tanár, ugyanakkor majdnem kétharmadnyi a tanárok aránya a válasszal teljesen egyetértők körében. Mindez akkor válik érdekessé, ha megvizsgáljuk, hogy a kérdezettek mit válaszoltak az ellenkező oldalt érintő kérdésre („a tanároknak nincs elég idejük, hogy a problémával mélyebben foglalkozzanak”). Ebben az esetben is mindenki védi a maga oldalát, a tanárok mindössze 40 százaléka ért egyet a megállapítással valamilyen mértékben, ellentétben a szülők kétharmadával. A kijelentéssel egyáltalán egyet nem értők több mint kétharmada volt tanár. Végezetül a válaszadók körében azoknak a tanároknak a 90 százaléka, akik egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy a tanárok időhiánya befolyásolhatja az agresszió mértékét, állítja, hogy a szülői időhiány összefüggésben van mindezzel. A másik oldalon viszont saját időhiányuk okként való megjelölésével egyet nem értő szülők alig több, mint fele ért egyet azzal, hogy a tanárok időhiánya oka lehet a gyerekek egymás közötti agressziójának. Megállapítható tehát, hogy a tanárok inkább tartják az agresszió okának azt, hogy a szülőknek nincs elég idejük a gyermekekkel foglalkozni, mint a saját maguk időhiányát a problémával való foglalkozás tekintetében.

Kérdésünkre, miszerint az egyszülős családok növekedése oka-e a gyerekek egymás közötti agressziójának, az előbbihez hasonló választ kaptunk. A szülők mindössze 18 százaléka ért egyet teljes mértékben a megállapításunkkal, szemben a taná-

rok több mint negyedével. Ugyanakkor a szülők 56 százaléka szerint biztosan nincs összefüggés a két változó között, ezzel viszont a tanároknak alig 40 százaléka ért egyet. Ha kategóriánként vizsgáljuk a kérdést, szintén azt látjuk, hogy a két szélső érték (egyáltalán nem ért egyet, illetve teljes mértékben egyetért) esetében fordul a kocka szülők és tanárok között: a kérdéssel egyáltalán egyet nem értők között közel egyharmad-kétharmad arányban találjuk a szülőket és tanárokat, míg a teljes mértékben egyetértők között a szülők jóval kevesebben (41 százalék) vannak a tanárokhoz (59 százalék) képest.

A következő ellentmondásos állításunk az volt, hogy „A bántalmazott gyerekekre nem figyelnek oda eléggé a tanárok, nem védik meg az érdekeiket”. Újfennt „hivatásspecifikus” válaszokat kaptunk, azzal az észrevétellel, hogy a tanárok az őket kritikailag érintő megállapítás esetében ezúttal is koherensen összetartanak. Mindez abból látszik, hogy a szülők válaszai viszonylag nagy szórást mutatnak: a szülők negyede egyáltalán nem ért egyet a feltevéssel, harmaduk nem ért egyet, szintén negyedük egyetért, és közel ötödük teljes mértékben egyetért a megállapítással. Ezzel szemben a tanárok 91 százaléka egyáltalán nem vagy nem ért egyet, és mindössze a maradék 9 százalékuk ért egyet valamilyen mértékben a fenti mondattal.

6. ábra: A bántalmazott gyerekekre nem figyelnek eléggé oda a tanárok, nem védik meg az érdekeiket

Hipotézisünk volt továbbá, hogy a gyerekekkel foglalkozó pedagógusok végzettsége befolyásolhatja az agresszió mértékét az iskolában. Ezért megfogalmaztuk a következő állítást: „A tanároknak nincs kellő képzettségük és felkészültségük, hogy hatékonyan tudják kezelni a gyermekek egymás elleni agresszióját”. A szülők valamivel több mint fele (52 százalék) egyetért ezzel az állítással, a többiek nem. A tanároknál épp fordított a helyzet, 60 százalékuk nem ért egyet, de – annak ellenére, hogy a feltételezéssel teljesen egyetértők aránya most is elég kicsi (7 százalék) a pedagógusok körében –, érdekes adalék, hogy harmaduk az inkább egyetért kategóriát választotta. Még egy utolsó, immár viszonylagos ellentmondás. A kérdőívben állítottuk, hogy „a tanárokat nem érdekli eléggé, mi történik a diákokkal”. Ez esetben a tendencia a szülőknél és a tanároknál is azonos, hiszen mindkettejüknél egyre kevesebben vannak a kérdéssel egyáltalán egyet nem értőktől a teljesen egyetértők felé, de az arányok tekintetében ezúttal is eltérést tapasztalhatunk. Amíg a

tanárok négyötöde egyáltalán nem ért egyet az állítással, a szülőknél ez az arány „mindössze” egyharmad; illetve a feltételezéssel valamilyen mértékben egyetértők a tanárok alig öt százalékát teszik ki, viszont a szülőknél szintén egyharmad az arány az említett két kategóriában.

A tanárok és szülők nem mindenben voltak különböző véleményen. Mindkét csoport körülbelül fele egyetért azzal, hogy a veszélyes gyerekbandák elszaporodása oka lehet a gyerekek egymás közötti iskolai agressziójának. Szerepelt a felmérésben néhány általános megállapítás, amelyek esetében valószínűsíthető volt mindkét csoport nagyfokú egyetértése. Ezek egyike a médiával kapcsolatos. A szülők 87 százaléka, a tanárok 95 százaléka egyetért azzal a megállapítással, hogy a médiában megjelenő erőszak növeli a gyerekek agresszióját.

Ugyanakkor a másságot nem találják agressziót kiváltó oknak. A következő előfeltevésről kérdeztük a pedagógusok és szülők véleményét: „A bántalmazott tanulók valamiben eltérnek a többiektől, például: testi vagy értelmi fogyatékos, szociálisan hátrányos helyzetűek”. A tanárok kétharmada nem ért egyet ezzel az állítással, a szülők esetében is ugyanerre az eredményre jutottunk, bár itt valamelyest kevesebben voltak (59 százalék) az egyet nem értők. A tanárok és a szülők szerint a barátok hiánya nem kiváltó oka az agresszióknak, hiszen a tanárok és szülők szerint sem igaz az, hogy „a bántalmazott gyerekeknek nincsenek barátaik, akik megvédhetnék őket”. Ezzel szemben a gyerekek kérdéseinkre adott válaszából az derül ki – amint arra korábban már kitértünk –, hogy azok a diákok, akiknek saját bevallásuk szerint ötnél több barátjuk van, szignifikánsan ritkábban fordulnak elő az áldozatok között. A felnőttek szerint a rossz irányba befolyásoló társaságok okai lehetnek az agresszióknak. Azokat a gyerekeket, akik másokat bántanak, valószínűleg otthon is bántják. A szülők 54 százaléka, a tanárok 63 százaléka ért egyet az előbbi megállapítással. A rossz szociális körülmény – tanárok és szülők szerint egyaránt – inkább nem oka, mint oka az agresszióknak.

Mind a tanárok, mind a szülők álláspontja szerint a szülők magatartása befolyásolja a gyermekek viselkedését. Tehát fontos az otthon látott minta. Ugyanakkor a gyerekek nem csupán otthon, hanem az iskolában is láthatnak követendő és nem követendő mintákat. A kérdőív egyik hiányossága, hogy a tanárok magatartására nem kérdezett rá. A jövőbeli kutatások egyik kérdése lehet tehát az előbb említett probléma.

Indirekt módon azt is megkérdeztük, hogy szükséges-e valamilyen beavatkozás az iskolai agresszió csökkentése érdekében. Azt állítottuk, hogy „nincs szükség beavatkozásra, mert az agresszió természetes jelenség, ami mindig volt és mindig lesz is”. Mindkét fél teljesen egyöntetűen állította, hogy valamilyen beavatkozásra szükség van. A válaszadó szülők 90, a tanárok 92 százaléka értett egyet a beavatkozás szükségességével. Az okozati viszony feltárásához hasonló módszerrel tehát megkíséreltük felmérni, hogy milyen ötleteik vannak tanároknak és szülőknél az agresszió visszaszorítására, pontosabban az általunk felvetett ötletekkel mennyire értenek egyet vagy mennyire nem értenek egyet. A kérdőív ezen részének elemzését azonban egy következő, a megoldási javaslatokról szóló tanulmányunkban közöljük.

■ EGYÉNI VÉLEMÉNYEK, HOZZÁSZÓLÁSOK

Az adatfelvétel során lehetőséget adtunk az egyéni vélemények, hozzászólások kifejtésére is. A kapott válaszokat tartalom-elemzésnek vetettük alá, ennek eredményeként azt tapasztaltuk, hogy az agresszió kialakulásának okai a következő kategóriákba sorolhatók:

1. a társadalom különböző csoportjaiból (család, intézmény, kortárs csoportok) kapott negatív minták;
2. iskolai-tanulási, vagy egyéb területen szerzett kudarcélmény, sikertelenség;
3. beszűkült lehetőségek a feszültség, a felesleges energia levezetésére, kevés mozgási, sportolási lehetőség;
4. a média negatív szerepe;
5. kevés – és többnyire hatástalan – eszköz, lehetőség adatik a tanároknak az agresszió csökkentésére;
6. családi háttér, anyagi helyzet;
7. egyéb.

A kialakult csoportok részben lefedik a kérdőívben szereplő megállapításainkat, részben pedig új orientációs pontokat rajzolnak ki. Noha ezek a vélemények nem tekinthetők érvényesnek a teljes populációra nézve, mégis, az egyéni ötletek, észrevételek mögött több olyan is található, amelyekre építve a későbbiekben tovább bővíthetjük az iskolai agresszió okainak feltérképezését.

■ ÖSSZEGLÉS

A felmérés eredményeit ezen a ponton összegezzük, azonban befejezni vagy abbahagyni nem lehet és nem is szabad. Az adatfelvétel rövid ideje alatt összegyűjtött 1400 kérdőív fontos lépés egy olyan probléma kezelésében, amelynek kapcsán a tudatosság szintje igen alacsony a magyar társadalomban. Fontosnak tartjuk továbbá, hogy a túlterhelt pedagógusok adminisztrációs feladataik és egyéb interjúk, kérdőívek kitöltése mellett szívesen segítettek munkatársainknak, szű-

kös szabadidejükből áldozva a kérdőív kitöltésére. Nem szabad meglepednünk azonban a szülőkről sem, akik nagy számban küldték vissza a számukra szerkesztett kérdőíveket. A tanulók együttműködési készsége a lekérdezés során nagy segítségünkre volt. A diákok közel fele élt valamilyen javaslatlaltal, észrevétellel. A felmérésből kiderült, hogy a referenciaidőszakban a gyerekek 51 százalékát érte agresszió legalább egyszer-kétszer. Ezen túlmenően az egyes – vizsgált – agressziótípusoknál jelentős eltérést tapasztalhatunk; a leggyakoribb bántalmazási formák a verbális agresszió és a lopás, rongálás voltak. A vizsgált korosztály nagy része elkövető és szenvedő alanyként is megjelenik a zaklatás különböző eseteiben. A kapcsolati háló, a „társadalmi beágyazottság” védelmet nyújt a bántalmazással szemben, ugyanakkor visszatartó erőként is hat az agresszió elkövetésétől. Noha a szülők és tanárok általában véve alulértékelték a bántalmazás gyakoriságát, a pedagógusok szerint az iskolai agresszió súlyosabbá és gyakoribbá vált az elmúlt években. A pedagógusok többsége szerint a rossz családi háttér és az agresszív magatartás között erős összefüggés feltételezhető. Ezt támasztja alá a tényleges kutatási eredmény is, miszerint ritkábban fordulnak elő azok a gyerekek a fizikai agresszió és a rongálás, lopás áldozatai között, akiknek szülei, ha gyermekük otthon rosszat tesz, a büntetés módjaitól a probléma megbeszélését választják. Sőt, a felnőttek érzelmileg fenyegető, hideg, kiközösítő jellegű viselkedése felmérésünk szerint elősegítette a gyerekekben bántalmazási hajlandóság kialakulását. Az elemzésből kiderült, hogy fizikai agresszió esetén a fiúk lépnek fel aktívabban, míg a verbális bántalmazás és kiközösítés láttán a lányok nagyobb része vállalna közösséget az áldozattal. Általános megállapítás, hogy a lányok kevésbé maradnak szemlencsek, ha társukat bántalmazás éri.

A gyerekek véleményei alapján a bántalmazás leggyakoribb helyszíne az osztályterem, amikor a tanár nincsen jelen. Ugyanakkor a tanárok tapasztalatai szerint leggyakrabban az iskolaudvaron van jelen az agresszív viselkedés. A szülők szerint a leginkább veszélyes helyek az osztályterem (tanár jelenléte nélkül), az iskola folyosója és az iskolaudvar. A legveszélyesebb időpontok – mindhárom csoport szerint – az órák közötti és az órák előtti időszakok. A bántalmazottak többségét a velük azonos korúak bántják.

Mivel szociológiai értelemben alap kutatásról van szó, illetve ilyen mélységű kutatás eddig nem született hazánkban, jelen tanulmány kifejezett célja a lekérdezések során nyert adatok elemzése volt. Ezért nem bocsátkoztunk tágabb összefüggések feltárásába, vagy más, nemzetközi kutatásokkal történő összehasonlításba. Amit ellenben fontosnak találtunk, hogy úgy véljük, sikerült átfogó képet nyernünk – budapesti viszonylatban – a 12-14 éves tanulók egymással szembeni agressziójának gyakoriságáról, főbb típusairól, előfordulási helyeiről és idejéről, valamint a bántalmazás főbb okairól. A szülői és tanári kérdőívek elemzése során kiderült, hogy mindkét fél fontosnak tartja a problémával való foglalkozást, még akkor is, ha némely vonatkozásban nem értenek egyet egymással. Kiderült, hogy a felnőttek mennyire vannak tisztában (vagy mennyire nincsenek tisztában) a gyerekeket érintő problémával, hogy mit gondolnak a

probléma okairól és csökkentésének, megelőzésének különböző módjaitól. A kutatás legnagyobb eredményének azt tekintenénk, ha a jövőben összegyűjtött adatainkra, javaslatainkra támaszkodva – akár kritikai jelleggel is – további elemzések, kutatások indulnának, lehetőséget teremtve a társadalmi tudatosság növelésében.

Csilléry Edit, Lőw András, Babos János

IRODALOM

- Bentley, K. M. és Li, A. K. F. (1995) Bully and victim problems in elementary schools and students' beliefs about aggression. *Canadian Journal of School Psychology* (11)
- Bowers, L., Smith, P. K., és Binney, V. (1992) Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at school. *Journal of Family Therapy* (14)
- Bowers, L., Smith, P. K., és Binney, V. (1994) Perceived family relationships of bullies, victims, and bully/victims in middle childhood. *Journal of Personal and Social Relationships* (11)
- Craig, W. M. és Pepler, D. J. (1995) Peer process in bullying and victimization: An observational study. *Exceptional Education Canada* (5)
- Ekbald, S. és Olweus, D. (1986) Applicability of Olweus's aggression inventory in sample of Chinese primary schoolchildren. *Aggressive Behavior* (12)
- Figula Erika (2004) Az iskolai erőszak jelenségének feltárása, a tanulók érintettségének, szerepvisselkedésének elemzése egy vizsgálat tükrében. In: *Alkalmazott Pszichológia* (4)
- Götz Orsolya - Schlemmer Éva (2006) Gyermekek egymás közti agressziója az iskolában. Magyar szakirodalom kutatás.
- Kelly, E. és Cohn, T. (1998) Racism in schools: New research evidence. *Stoke-on-Trent: Trentham Books.*
- Kollár Katalin - Szabó Éva (2004) *Pszichológia pedagógusoknak.*
- Ligeti György (2003) Gyűjtős
- Loeber, R. és Stouthamer-Loeber, M. (1986) Family factors as correlates and predictors of conduct problems and juvenile delinquency. In: ? Tonry and N. Morris (eds.), *Crime and justice*, Vol. 7. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Olweus, D. (1978) *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys.* Washington, DC: Hemisphere Press (Wiley).
- Olweus, D. (1989) *Questionnaire for students (junior and senior versions).* Unpublished manuscript. University of Bergen, Norway
- Olweus, D. (2003) *A profile of bullying at school.* *Educational Leadership* 60 (6).
- Örkényi Ágota - Koszonits Rita - Dávid Bea - Tóth Olga (2003) *A térségben lakó általános iskolás gyerekek életmódja és életminősége, VÉP-MTA, Kézirat*
- Shafer, 1996. NSZK NO, HIÁNYZIK NO TELJES BIBLIOGRÁFIÁJA
- Strassberg, Z., Dodge, K. A., Pettit, G. S. és Bates, J. E. (1994) *Spanking in the home and children's subsequent aggression toward kindergarten peers.* *Development and Psychopathology* (6)
- Szekszárdi Ferencné (1987) *Konfliktusok az osztályban*
- Vajda Zsuzsanna (1999) *Mi van a gyerekek és a fiatalok agresszivitásának a hátterében?* In: *Educatio*, 1999/tél
- Várnai Dóra - Fliegauf Gergely (2005) *Az iskolai bántalmazás és összefüggései.* In: *Fejlesztő Pedagógia* (2005. december)
- Whitney, I. és Smith, P. K. (1993) *A survey of the nature and extent of bully/victim problems in junior/middle and secondary schools.* *Educational Research*, 35,
- Ziegler, S. és Rosenstein-Manner, M. (1991) *Bullying at school: Toronto in an international context.* Toronto Board of Education.